

KIRIM'DAKI KIRIMÇAK KÜLTÜR VE EĞİTİM CEMİYETİNİN KIRIMÇAKLARIN KÜLTÜREL MİRASININ KORUNMASINA İLİŞKİN FAALİYETİ¹

Aishe EMİROVA

*Poznań Adam Mickiewicz Üniversitesi (Polonya), Neofilologia Fakültesi, Asya Araştırmaları bölümü öğretim görevlisi,
aykrym@ukr.net

Key words: Crimea, Krymchaks, ethnic group, community, vernacular, cultural heritage

Giriş

Kırım yarımadasının en küçük etnik grubu olan Kırımçaklar, Türk dili konuşan bir Musevi topluluğudur. Bilindiği gibi, Türkiye Musevileri, İbranice ve Türkçe ile birlikte, konuşma dili olarak asırlar boyunca Yahudi İspanyolcasını kullanmaktaydılar. XV. yüzyılın sonunda İspanya ve Portekiz'den kovulan ve Osmanlı İmparatorluğuna sığınan Museviler, bu topraklara bir kitle halinde geldikleri ve nispeten homojen hem de kalabalık bir toplum oluşturdukları sayesinde İspanyol lehçesini ve İspanya'ya bağlı kimliklerini koruyabilmişlerdir. Hâlbuki bugün Kırımçak adıyla bilinen Musevi topluluğu, Kırım'a değişik dönemlerde farklı yerlerden gelen çeşitli Yahudi gruplarının birleşmesi neticesinde oluşmuştur. Bu farklılıklar, çağdaş Kırımçaklar'ın soyadlarına da yansımıştır; meselâ, İzmirli (veya İzmerli), Stamboli, Tokatlı soyadları, Türkiye asıllı olduklarını ifade eder, Lehno, Varşavski – Polonya kökenli olduklarını gösterir vs. (Kotler, 1985). Topluluğun az sayıda olması, çeşitli göçmen grupların ana dillerinin farklı oluşu, Kırım Musevileri tarafından Kırım Hanlığında konuşulan Kırım Tatarcası'nın benimsenmesine sebep olmuştur.

“Kırımçak” adına “Kırımçak Talmudist Yahudileri” şeklinde ilk defa 1859 senesine ait bir Rus vesikasında rastlanmaktadır (Kizilov, 2011: 250). Bu isim büyük ihtimalle Kırımlı Türkçe konuşan Rabbani (yani Tevrat'ın yanı sıra Talmud'u da kabul eden) Yahudileri, Museviliğin ayrı bir mezhebine mensup olan Karaimlerden ve 18. yüzyılın sonunda Kırım'ın Rusya'ya bağlandıktan sonra bu bölgeye gelmeye başlayan Aşkenaz Yahudilerinden ayırt edebilmek için ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar literatürde “Kırımçak” adıyla birlikte “Kırım Yahudileri”, bazen “Türk Yahudileri”, kendi aralarında ise “Srel balaları” (İsrail çocukları), “İsrailler” veya “Beni İsrail” (İbranice ‘İsrail oğulları’ adları da kullanılmaktaydı. 20. yüzyılda ise Kırımçak adı kayıtlarda kesin olarak geçmektedir.

1916 senesi Kırımçak eğitimcisi ve etnografı İsaak Kaya konuya ilişkin bir çalışmasında şunları söylemektedir: “Kırım yarımadasının sakinleri için, Kırımçak ve Yahudi kelimeleri farklı etnografik kavramları ifade eder: birincisi, Kırım'ın yerli Yahudilerini kastetmekte, ikincisi ise Polonya ve Litvanya'dan gelenleri nitelendirmektedir. /.../ Kırımçakların dilleri Yahudilerinkinden oldukça farklıdır. Yahudi Almancası Yidiş lehçesi yerine, Tatarca konuşurlar” (Kaya, 1916: 397).

Kırımçakların konuşma dilleri, Kırım Tatarcasının Güney diyalektine yakın ve İbranice ile Aramice kökenleri içeren bir dil varyantıdır. Konuşma dili, millî bir miras olarak birden değerlendirilmemiştir. 20. yüzyılın başında Kırımçaklar, Rusya İmparatorluğunun diğer Rus olmayan topluluklarında olduğu gibi, eğitimi Rus orta okul ve üniversitelerinde devam edebilmek, Rus toplumunun eşit haklı üyesi olabilmek için ilk önce Rusça'yı öğrenmek zorundaydılar. Ayrıca 19. yüzyılın başına kadar Yahudi cemiyetinin “dil hiyerarşisinde” en yukarıda şüphesiz Kutsal Kitabın dili, yani İbranice bulunuyordu. Konuşma dili ise daha çok bir “araçtı” ve kendine ait değeri oldukça düşüktü.

¹ Bu makale, 11-13 Mayıs 2014 tarihinde Eskişehir'de düzenlenen ‘Türk Dünyası Sivil Toplum Zirvesi’ nde bildiri olarak sunulmuştur.

Kırım'ın Sovyet yönetimine girmesiyle vaziyet değişmişti. Sovyet hükümeti tarafından dinin yasaklanmasıyla birlikte, 1920'li yıllarda uygulanan "korenizatsiya" ('yerleştirme') politikasının çerçevesinde millî azınlıkların dillerini, kültürlerini desteklenmesine yönelik kararlar alınmıştır. Kırım'da Kırımçak millî okulları, ana dilinde tiyatro temsilleri verilen Kırımçak kulüpleri açılıyor, ana dili derslikleri neşrediliyordu, ve yeni millî edebiyatın ilk filizleri uç vermeye başlamıştı. Kültür hayatının canlanmasıyla birlikte Kırımçaklar arasında etnik bilincinin artması da görülmektedir.

Lâkin 1930'ların sonlarında, J. Stalin'in iktidara gelmesinden sonra, Sovyet Birliğinin birçok milletin etnik kimliğinin uyanmasına ve kültürlerinin canlanmasına neden olan korenizatsiya kampanyasının yerini Ruslaştırma politikası almış ve bu süreçte millî okullar, kulüpler kapatılmıştır.

Kırımçak millî kültürün kısa parlak dönemi, 2. Dünya Savaşı sırasında bu topluluğun başına gelen facia ile sona erdi. O yılları Naziler tarafından Yahudilere karşı gerçekleştirilen soykırım süresinde Kırımçakların çoğunun (toplam nüfusunun yaklaşık %75'i olan 6.000 kişi) öldürülmesi, bu etnik grubu ortadan kaybolma sürecine mahkûm etmiştir.

Toplam nüfusun keskin düşüşü, toplumun yaş ve cinsiyet yapısında temel değişiklikler (çoğunlukla kadınlar, çocuklar ve yaşlılar öldürülmüştü) ve Kırımçakların çok dağınık bir grup haline gelmesi, asimilasyon sürecine yol açmıştır (Kupovetskiy, 1989: 64). 40.lı senelerin sonrası – 50.lerin başında artan resmi antisemitizm ve aynı zamanda 1944 senesi Kırım Tatarlarının Kırım'dan sürgün edilmesinden sonra toplumdaki gerginlikler ve güvensizlik (Kırım Tatarca'sına çok yakın olan bir lehçeyi konuşan Kırımçaklar, o yılları dışarıda ana dillerini konuşmaya sakındıklarını hatırlıyorlar) ağırlaştırmıştır (bu konuda daha ayrıntılı bk.: Emirova, 2013: 221).

Bazı tahminlere göre, bugün değişik ülkelerde (Ukrayna, Rusya, İsrail ve ABD) yaklaşık 1200 – 1500 Kırımçak yaşamaktadır. Ukrayna'nın son genel nüfus sayımına göre (2001), Ukrayna'da Kırımçak sayısı 406 kişi oluşturmaktaydı, onlardan 204 kişi Kırım'da yaşamaktaydı. Millî gelenekleri koruyan yaşlı kuşağın gidişiyle Kırımçak'ların ana dilleri günlük hayatta kullanılmaz oldu ve şu anda Kırımçaklar'ın ekseriyeti sadece Rusça konuşur.

Kırımçak Kültür ve Eğitim Cemiyetinin kuruluşu ve faaliyetleri

Bir arada Yahudi ve Türk kültürlerine ait olan ve bu kültürlerin uyumlu bir bağlamını meydana getiren Kırımçaklar, yeri doldurulmaz kayıplara hem de sayıları çok az olmasına rağmen, bugün de özgün kültürlerini korumaya ve tanıtmaya çalışmaktalar. 1980.li senelerin ikinci yarısında, Sovyet Birliğinde reform ve liberalleşme sürecinin başlangıcıyla değişik etnik grupları için faaliyetlerini daha açık ve etkin bir biçimde sürdürme için imkânlar doğmuştur. Devletin milliyetler politikası değişmeye başlamıştı. 14 Kasım 1989 senesi SSCB Yüksek Konseyi "Zorla sürgün edilmiş halklara karşı baskıcı eylemlerin yasadışı ve cinai sayılmasına dair beyanati" kabul edilmiştir. Baskıya uğramış halkların Kırım'a kitlesel dönüşleri için hazırlığıyla ilgili olarak yetkililerin Kırımçak sorununa da tutumları değişmişti (Açkinazi, 2000: 136). Kırımçak cemiyetinin şimdiki başkanı Dora Pirkova sohbetimizin sırasında söylediği gibi, "Kırım Tatarları geri dönünce biz canlandık".

1989 senesinin Nisan ayında Kırım'ın ilk kültür ve eğitim cemiyeti olan Ermeni kültür derneği açılmıştır. Ardından Azeri, Yahudi, Karay ve Kırımçak kültür ve eğitim cemiyetleri kurulmuştur (Ostrovskaya, 2011: 165). Millî derneklerin çoğu Kırım başkentinin Simferopol (eskiden Akmescit) şehrinin eski semtinde yerleşmişti. O yılları eski alçak evlerin pencerelerinde görülmeye başlayan "Kırımkaraylar", "Qırımçahlar cemiyeti" gibi yazılar, bu yerlere Kırım'ın 2. dünya savaşı öncesi geçmişi canlandıran bir renk katmıştı.

8 Kasım 1989 senesi Kırım'ın başkenti Simferopol'de Kırımçak kongresi toplanmıştı. Kongreye değişik şehirlerden gelen 300.den fazla Kırımçak katılmıştır. O gün Kırımçak Kültür ve Eğitim Cemiyetinin kuruluşu hakkında karar alınmıştı, cemiyetin başkanı olarak oybirliğiyle Veniamin Açkinazi (1927 – 1992) seçilmişti (Açkinazi, 2000: s. 136). Geçmişte ayakta, o, halkının tarihini ve kültürünü öğrenmek ve korumak amacıyla 43 yaşındayken

Simferopol Devlet Üniversitesinin tarih bölümüne girmişti, ve ömrünün tümünü bu amacın gerçekleştirilmesine adanmıştır (Açkinazi, 2005).

Cemiyetin ilk kararlarından biri, Kırımçak dilini öğrenmek isteyenler için pazar okulu açılmasıydı. Bu haftasonu okulu öğrencilerinin yaşları çok farklı olduğu için, ona “Pqata ahtıhın midraşı”, yani ‘Dede torun okulu’ adı verilmiştir. Kırımçak dili öğretmeni olarak filolog (ama Rus dili uzmanı), ressam David Rebi tayin edilmiştir. Gözleve’de ana dili ortamında büyüyen David Rebi, 2. Dünya savaşından sonra yirmi yıldan fazla Kırım’dan uzakta (Leningrad’da, bugün St. Petersburg) geçirdiği için, ana dili dersleri vermek için dili hatırlamak ve kısmen yeniden öğrenmek zorundaydı. Hocalık yaptığı seneler içinde topladığı materyaller esasında bir el yazması Kırımçak dili dersliği hazırlamıştı. 2004 senesi bu derslik düzeltmelerle ve içinde Kırımçakça-Rusça sözlüğüyle birlikte Kırımçak cemiyeti tarafından yayınlanmıştır (Rebi, 2004). Veniamin Açkinazi’nin vefatından sonra David Rebi cemiyetin başkanı olarak seçilmiştir ve bu görevde 1997 senesine kadar bulunuyordu. Maalesef, sağlık sorunlarından dolayı 1997 senesinden sonra David Rebi hocalık yapmayı devam edemedi. Ne yazık ki bugün cemiyette Kırımçak dili eğitimi verilmiyor, ve bu, şüphesiz, çok büyük bir kayıptır.

Faaliyetlerinin diğer yönü, Kırımçakların kültür miraslarını toplamak ve korumaktır. 2004 senesi cemiyet binasında Kırımçak Tarih ve Etnografya Müzesi açılmıştır. Müze müdürü Nina Bakşi’nin verdiği bilgiye göre, müzede şu anda 5 bin adet sergilenen eşya bulunuyor. “Müzeyi kurmak çok zordu, çünkü halkın 80 % yok olmuş ve bir daha kalkınamayacak duruma gelmişti. Ancak Kırımçak aktivistler grubu elinden geleni yaparak müzeyi kurmayı başardı”, diyor Nina Bakşi. Bakşi’nin verdiği bilgiye göre müze kurulduğu zaman tek bir odadan oluşuyordu. Şu anda müzede üç sergi salonu var: 1) “Kırımçakların Tarihi Yolu, 2. Dünya Savaşı ve Halkın Soykırımı”; 2) konuşma ve resim salonu; 3) “Kırımçakların Kültürel Mirası ve Yaşamı” salonu. İlk salonda 9 pano ve 9 vitrin mevcut. Salonda Kırımçakların öldürüldüğü yerin görüntüleri, ölenlerin fotoğrafları, eşyaları, Kırımçakların öldürüldüğü yerlerde kurulan anıtların fotoğrafları ve orada yapılan anma törenlerinden çekilen fotoğraflar sergileniyor. İkinci salonun orta kısmında ressam İlya Borohov çizdiği “Kırımçak triptiği” adlı büyük bir üçüz tablo bulunuyor. Bu resim, halkın asırlık kültürünü, aile ve toplum içindeki ilişkilerini yansıtıyor. Bu salonda Kırımçak din adamları, öğretmenler, şairler ve müzisyenlerin portreleri yer alıyor. Üçüncü salonda ise 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başından kalma Kırımçakların fotoğrafları, evrakları, el yazması kitapları, ev eşyaları, mücevherler, elbise, müzik aletleri sergileniyor. Nina Bakşi’nin verdiği bilgiye göre, müzeyi Rusya, İsrail, Almanya ve diğer ülkelerden gelen misafirler ziyaret ediyor. Dünyanın değişik ülkelerinde yaşayan Kırımçaklar, devamlı olarak müzeye evrak, fotoğraf ve diğer eşyaları göndererek müzeyi zenginleştiriyorlar (Spravka, 2009; Üseynova, Bayramaliyev, 2012). 1 Mart 2009 senesi Kırım Özerk Cumhuriyeti Kültür ve Sanat Bakanlığı tarafından Kırımçak Tarih ve Etnografya müzesine “Halk müzesi” ünvanı verilmiştir (Postanovleniye, 2009).

2004 senesi ünlü moskovalı besteci Aleksandr Bakşi ve müzikolog Lüdmila Bakşi çabalarıyla hem de Hollanda Yahudi Vakfı ve Rusya Yahudi vakıfları maddi yardımıyla Kırımçak müzik folkloru içeren eşsiz bir yoğun disk çıkarılmıştır. Disk, 20. yüzyılın 50-70 seneleri ev aygıtlarında kaydedilmiş arşiv parçaları içeriyor. Diskte artık hayatta olmayan Akmescit ayakkabıcı Mihail Lombrozo, berber ve darcı Leonid Hafus ve diğer halk çalgıcı ve şarkıcıların icralarında folklor eserleri takdim edilmiştir.

2005 senesinden itibaren cemiyet tarafından Rus dilinde ‘Kırımçaklar’ adlı tarih, edebiyat ve folklor materyalleri içeren almanak çıkarılıyor.

Kırım’da bugüne kadar üç Kırımçak sinagogu (Kırımçakların konuşma dilinde onlara “qaal” denir) kalmıştır: Akmescitte (Krasnoznamennaya sokağı, 33), Gözlevede (Stepovoy aralığı, 8) ve Karasubazarda (İnternatsionalnaya sokağı). Sovyet döneminde kapanmış ve sonradan tadilat olunmuş bu ibadet mekânlarından hiçbiri Kırımçak cemaatine iade edilmemiştir. 2009 senesi Akmescit sinagogun üzerinde bu 1896 – 1930 seneleri Kırımçakların ‘qaal’ olarak adlandırılan ibadethaneleri bulunduğu hakkında hatıra levhası yaptırılmıştı.

Sonuç

Sivil toplum çerçevesinde “vatandaş” kavramı, “katılım” kavramı vasıtasıyla, yani bir vatandaşın çeşitli toplumsal örgütler ve kurumlarda gösteren faaliyet aracılığıyla açıklanabilir (Ostrovskaya, 2011: 165). Bu faaliyetler, özellikle azınlıkta kalan ve devlet tarafından çok fazla destek göremeyen etnik ve dini gruplar için önemlidir. Fransız antropologu Claude Lévi-Strauss, “21 yüzyıl ya da beşeri (hümanite) bilimler yüzyılı olacak, ya da hiç olmayacak” diye söylemişti (Avtonomova, 2009). Bu sözleriyle ünlü bilim adamı, 20. yüzyılda yaşanmış faciaların ve dünyanın her kültürün değerli ve eşsiz olduğunu, hem de dünyada yaşamı korumak için kültür bilimlerin ne kadar önemli olduğunu vurgulamak istemiştir. Kırım topraklarına ayrı bir renk katan Kırımçak topluluğu, yaşamış oldukları faciadan dolayı yok olma tehlikesine maruz kalsalar da, kendilerini korumakla birlikte dünyanın bilgi ve kültür hazinesine katkıda bulunmak için özverili çalışmalarını devam ettirmektedirler.